

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 89-97, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 27.11.2018 Kabul Tarihi: 01.07.2019

OL- YARDIMCI FİİLİYLE KURULAN BİRLEŞİK FİLLERDE ANA FİİLDE YER ALAN –AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -mAktA VE -yor EKLERİ

*The Affixes Of –AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -mAktA And –yor In The Main Verb
Within The Compound Verbs Formed By Auxiliary Verb “Ol-”*

Hasan KARACA*

ÖZ

Türkiye Türkçesinde genellikle ‘karmaşık fiiller’ olarak adlandırılan *ana fiil*+[-AcAk ol-, -mİş ol- / bulun-; -r, -Ar / -mAz ol-, -DI ol-, yor ol-, -mAktA ol-] şeklindeki birleşik fiillere sınırlı sayıda çalışmada değinilmiş ve bunların mahiyeti hakkında henüz yeterince araştırmada bulunulmamıştır. Konuyu ele alan araştırmacılar ise -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -yor ve -mAktA biçimbirimlerinin ne eki olduğuna dair değişik görüş, yaklaşım ve yorumlarda bulunmuşlardır. Bu konuda iki temel görüşten söz edilebilir: Birinci görüş bunların sıfat-fiil eki oldukları, ikinci görüş ise kip/zaman eki oldukları şeklindedir. Bu makalede, zikredilen yapılarıdaki eklerin sıfat-fiil eki olmadığı, kip/zaman eki kökenli olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öte yandan kip/zaman eki kökenli bu eklerin getirildiği ana fiil, çekimli bir fiildeki kip ekinin sahip olduğu birtakım şahıs, zaman ve sözdizimi hususiyetlerini taşımamaktadır. Bu sebeple *ana fiil*+*kip/zaman eki ol*= birleşik fiil yapısındaki *ana fiil*+*kip/zaman eki* unsuru bir çekimli fiil olmayıp isim olarak kullanılan, bir yargı adlandırmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Karmaşık fiiller, kip/zaman eki, sıfat-fiil eki, birleşik fiil, ol- fiili

ABSTRACT

In Turkey Turkish, the compound verbs in the form of main verb+[-AcAk ol-, -mİş ol- / bulun-; -r, -Ar / -mAz ol-, -DI ol-, yor ol-, -mAktA ol-] which are called generally as “complex verbs”, have been touched upon in a limited number of studies and the character of them have not been researched adequately. As for the researchers dealing with the issue have presented different views, approaches and comments about what kind of affixes the morphemes of -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -yor ve -mAktA can be accepted. Two main viewpoints can be mentioned about the issue: First one is their being verbal adjectives and the other one is their being verb conjugation modals (affixes). In this study it has been tried to reveal the fact that those mentioned affixes are not the affixes of verbal adjectives but rather they are modal origin affixes. On the other hand, main verb to which these modal origin affixes are attached, does not possess certain characteristics of person, time and syntax which the modal affix within a conjugated verb has got. Because of this, the component of main verb+modal affix in the structure of *main verb*+*modal affix ol*= compound verb is not a conjugated verb, it is a denomination of judgement used as noun.

Key Words: Complex verbs, modal (affix), verbal adjective affix, compound verb, verb –ol (to be)

Giriş

Türkiye Türkçesinde *ol- / bulun-* yardımcı fiilleriyle kurulan birleşik fiillerdeki -AcAk ol-, -mİş ol- / bulun-; -r, -Ar / -mAz ol-, -DI ol-, yor ol-, -mAktA ol- şeklindeki yapıları sınırlı sayıda çalışmada değinilmiş, bunların mahiyetleri henüz yeterince irdelenmemiştir. Mevcut çalışmalarda

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: karaca@gantep.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3014-5513>

ise -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -yor ve -mAktA biçimbirimlerinin ne eki olduğuna dair değişik görüş, yaklaşım ve yorumlar bulunmaktadır. Bu konuda iki temel görüşten söz edilebilir: Birinci görüş sıfat-fiil eki oldukları, ikinci görüş ise kip/zaman eki oldukları şeklindedir. Bu yaklaşım farklarının temelinde söz konusu yapıların karmaşık ve zengin bir işlev çeşitliliği sergilemesi yatmaktadır. Hem sıfat-fiil hem kip/zaman eki olarak kullanılan bu ekler, *ol-* fiilindeki kip/zaman eki/ekleriyle de bir araya gelince oldukça farklı zaman işaretlemeleri söz konusu olmaktadır. “Türkiye Türkçesinde *ol-* yardımcı fiilli yapıların, olaya farklı açılardan bakabilmeyi sağlayan değişik perspektifler sunduğu ve konuşma zamanı, referans zamanı, eylem ayırımına yönelik değişik gerçekleştirmeler göstererek türlü zaman ayırımlarına somut örnekler oluşturduğu görülmektedir.” (Aslan, 2012: 26). Dilbilgisi kaynaklarında genellikle ‘karmaşık fiiller’ (Deny, 1941: 465; Korkmaz, 2007: 260; Banguoğlu, 2007: 482; Karaağaç, 2013: 526) olarak adlandırılan bu fiiller; konuşma zamanı, olay zamanı, referans zamanı işaretlemelerinin yanı sıra sınırlar arası, sınır ötesi veya sınır görünüşleri ile kiplik ve tarz anlatımlarında çeşitlilikler barındırır. Bu karmaşık anlatımda *ol-* yardımcı fiilinin aldığı eklerin yanında kendi kullanım özellikleri de etkilidir. “*bol-* ana yardımcı eylemiyle kurulan birleşik eylemler ise belirleme noktasında başlamakta ve belirleme noktasından sonra süreklilik arz etmektedir.” (Ceritoğlu, 2013: 162). Bu iç içe durum, zikredilen eklerin tanımlanıp adlandırılması noktasında farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, doğrudan eklerin mahiyetine değil de eklendikleri ana fiille birlikte oluşan yapıya dair değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu çalışmada *ol-* ile yapılan birleşik fiillerin yapı, işlev ve çekim özellikleri doğrultusunda söz konusu eklerin ne eki olduğuna dair mevcut görüşler ortaya konulacak ve eklendikleri yapılarla birlikte tanımlanmasına dair yeni bir yaklaşımda bulunulacaktır.

I. Görüş (Sıfat-Fiil Eki Görüşü)

Sıfat- fiiller, fiile getirilen belli eklerin(-AcAk, -An, -Ar / -mAz, -AsI, -DIk, -mİş) fiilli sıfatlaştırmasıyla ortaya çıkan biçimbirimlerdir. Korkmaz, sıfat-fiilleri özellikleriyle şu şekilde tanımlar: “*Sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şekli.*” (2010: 189). Bu doğrultuda I. görüşe göre, bu özellikleri taşıyan ve bir ana fiile gelen sıfat-fiil eki, *ol-* yardımcı fiiliyle birleşik fiil oluşturmaktadır. Söz konusu yapı *ana fiil+sıfat-fiil eki / ol-+kip/zaman eki* şeklinde formüle edilebilir. Bu yaklaşımın gramer temeli ise -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz eklerinin sıfat-fiil eki kökenli olmasıdır. Konuyu ele alan araştırmacıların önemli bir kesimi bu görüştedir:

Zeynep Korkmaz, birkaç çalışmada konuyu farklı yönleriyle ele almıştır. Korkmaz, bu ekleri sıfat-fiil eki olarak tanımladıktan sonra zaman ve görünüş özellikleriyle üç grupta inceler: “*Üçüncü gruptakiler ‘karmaşık fiil’(osm. Mudil fiil) diye adlandırılan birleşik fiillerdir. Bunlar bir sıfat-fiil ile ‘öncelik, başlama’ ve ‘niyet gösterme’ işlevlerindeki ol- yardımcı fiilinin birleşmesinden oluşmuştur: anlamış ol-, bitirmiş ol-, utanır ol-, uğramaz ol-, söyleyecek ol- gibi.*” (Korkmaz, 2007: 260). *Gramer Terimleri Sözlüğü’nde ise ‘karmaşık fiiller’i tanımlarken bu anlamsal ayırımın yapısal karşılığını da verir: “Öncelik, alışkanlık, niyet gibi fiilin zaman ve tarzla ilgili özelliklerini gösteren ve olmak fiilinin bazı sıfat fiillere getirilmesiyle kurulan birleşik fiil. Öncelik: -miş olmak, alışkanlık: -Ir ol-, niyet: AcAk ol-, -IcI ol-, -Ir ol- (nadir)”* (Korkmaz, 2010: 139).

Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi)* adlı çalışmasında ise sıfat-fiille kurulan birleşik fiilleri ‘*Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller*’ şeklinde ayrı bir başlık altında ele alır ve tanımlar: “*Bu gruptakiler, fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, ol- yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur.*” (Korkmaz, 2003: 801). Bilal Aktan (2016: 48) ve Abdurrahman Özkan (Özkan, vd., 2016:78) konuyu aynı başlık altında ele alan diğer araştırmacılarıdır.

Korkmaz, aynı işlevsel ve dizgesel kullanıma sahip olan ancak sıfat fiil olmayan -yor (*ol-*)’un kullanımını sıfat-fiil görünümü olarak izah etmektedir: “*Ol- yardımcı fiilinin şimdiki zaman eki –*

Iyor ile birleşmesinden oluşan –Iyor ol- biçimi de bir sıfat-fiil ile kurulmuş birleşik fiil görünümündedir.” (Korkmaz, 2003: 805).

Leyla Karahan, “*Bu birleşik fiillerin isim unsuru, bir sıfat-fiil olabilir.*” (2007: 74) dedikten sonra bunların işlevlerine değinir. “*Ol- ‘un sıfat-fiillerle kurduğu birleşik fiillerde; mİş ekli sıfat-fiiller, bitmiş, tamamlanmış bir hareketi, -(I)r / -Ar ekli sıfat-fiiller devam etmekte olan bir hareketi, -AcAk ekli sıfat-fiiller, niyet hâlinde ifade edilen bir hareketi; sıfat-fiil görevinde de kullanılabilen –yor ekli sıfat-fiiller ise yakın geçmişte ortaya çıkan tamamlanmış veya devam etmekte olan bir hareketi karşılar.*” (2007: 74-75). Karahan’ın –yor ekinin ana fiilde kullanımını “–yor ekli sıfat-fiiller” şeklinde izah etmesi dikkat çekicidir.

Banguoğlu, *ol-* fiilinin sıfat fiillerle birlikte oluş veya kılışın zaman ve tarzını şekillendirdiğine işaret eder: “*Olmak fiili bir yandan adlara ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları meydana getirmekle birlikte (iyi olmak, baba olmak) bir yandan da cevher fiil eklerine benzer bir tarzda bazı sıfat fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler yaratmıştır.*” (2007: 482). *Karmaşık fiil* olarak adlandırdığı bu birleşikleri tarz bildirme yönlerine göre de üçe ayırır: öncelik fiilleri(-miş ol/bulun+kip/zaman eki), başlama fiilleri(-r, -Ar / -mAz ol+kip/zaman eki), niyet fiilleri(-AcAk, -IcI ol+kip/zaman eki) (Banguoğlu, 2007: 482-486).

Ecilasun, birleşik fiilleri ‘Bir Tarafı İsim Bir Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller’ ve ‘İki Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller’ olmak üzere ikiye ayırır (2014: 76), Sıfat-fiille kurulan yapıları ‘Bir Tarafı İsim Bir Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller’ başlığı altında ‘isim unsuru sıfat-fiil olan birleşik fiiller’ alt başlığında ele alır ve ‘*teğir boldı*’(değer olmak), ‘*körünmez bolur*’, ‘*kutadmuş bolur*’(mesut olmak)örneklerine yer verir. (2014: 80).

Ediskun, konuyu bileşik fiiller bahsinde ‘başlama’(-r, Ar, -mAz ol-), ‘bitirme’ (-mİş ol- / bulun-), ‘davranma’ (-AcAk ol-) fiilleri olarak ele alır. Sıfat-fiil eklerinin zaman ve görünüş özelliklerine değinir. “*Bu bileşik fiiller, bir ortaçla bir de ol- yardımcı fiilinden oluşmuşlardır. Ol-yardımcı fiili, temel fiil diyebileceğimiz belirli ortaçlara zaman anlamıyla birlikte başlama, bitirme, davranma gibi görünüşler kazandırır.*”(1985: 239). Ediskun, bu çerçevede sıfat fiil eki olmayan –mAktA (ol-) kullanımına da ‘sürerlik’ anlatımıyla değinir. (1985: 243).

Gülsevin, sıfat-fiil ekleriyle birlikte –yor ekini de verir: “*Ol- yardımcı fiili isimlerden sonra gelerek birleşik fiiller yapar. Sıfat-fiil eklerinin üzerine de getirilebilir: {-mİş ol-} (gör-müş ol-duk, çalış-mış olacaksınız), {-(y)AcAk ol-} (iç-ecek ol-muşsun, gid-ecek ol-dular); {-(I)yor ol-} (yüz-üiyor ol-acağız), {-mAz ol-} (gel-mez oldu), {-(V)r ol-} (iç-er ol-duk).*” (S. Gülsevin, 2016: 181).

Savran, sıfat-fiil eki olarak değerlendirdiği bu eklerin *ol-* fiiliyle olan çekim zenginliğine de değinir: “*Ol- ‘ yardımcı fiili ile kurulan bu birleşik fiillerde sıfat-fiil konumunda olan isim ögesi, görülen geçmiş zaman eki hariç, diğer bütün zaman eklerini alarak çekime girebilmektedir.*” (2001: 140).

Ergöneç Akbaba, fiilimsilerle kurulan birleşik fiilleri ayrı başlık altında ele alır ve söz konusu ekleri bu çerçevede sıfat-fiil eki olarak konumlandırır: “*Türkiye Türkçesinde filimsi ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, yapı özellikleri dikkate alınarak üç grupta toplanabilir: 1. Zarf-fiillerle kurulan birleşik fiiller 2. Sıfat-fiillerle kurulan birleşik fiiller 3. isim-fiillerle kurulan birleşik fiiller*” (2007: 92).

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı çalışmasında isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller bahsinde isim unsurunun sıfat-fiil veya isimden oluşabileceğini belirtir. “*Bu birleşik fiilde isim unsuru ya bir isim veya bir partisip olur.*” (Ergin, 2009a: 387) diyerek ‘*kabul et*’, ‘*yok ol-*’, ‘*almış ol-*’, ‘*alır ol-*’, ‘*alacak ol-*’, ‘*yapmış bulun-*’, ‘*gitmiş bulun-*’ gibi örnekler verir. Öte yandan Ergin’in aşağıdaki ifadeleri söz konusu eklerin kip/zaman eki olma ihtimallerinin göz ardı edilmediğini göstermektedir: “*Bunlardan yalnız ol- fiilinin dikkati çeken bir kullanılışı vardır. İsimlerle kullanılışı bugünkünden farksız olan bu fiil eserde fiil şekilleri ile çok geniş olarak ve çok değişik fonksiyonlarda çok işlek ve oynak bir şekilde kullanılmış, partisip şekillerinden başka*

füllere de getirilerek âdeta yepyeni, bilinen kiplerden apayrı kipler meydana getirmiştir.” (2009b: 473).

Ol- ile yapılan birleşik fiil çekiminin görünüş ve kullanım özellikleriyle ilgili farklı değerlendirmelerde bulunsalar da bu görüşü benimseyenler ana fiile getirilen eklerin sıfat-fiil eki olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Konuyu bu bakış açısıyla elen alan araştırmacılar, aynı kullanım kategorisine ait *-yor ol-*, *mAktA ol-* ve *-DI olmak* yapılarına çoğunlukla hiç değinmemişler, değinenler de bu eklerle sıfat-fiil eki işlevi/görevi yüklemişlerdir (Korkmaz, 2003: 805; Karahan, 2007: 75; Ediskun, 1985: 243; Gülsevin, 2016: 181).

II. Görüş (Kip/Zaman Eki Görüşü)

Kip/zaman ekleri fiilin ne tarzda ve hangi zamanda yapıldığını veya olduğunu anlatan eklerdir. Bu doğrultuda II. görüşe göre *ana fiil+[-AcAk ol-, -mİş ol- / bulun-; -r, -Ar / -mAz ol-, -DI ol-, ol-, -mAktA ol-]* yapılarında *ol-* fiilinden önceki ek, kip/zaman ekidir. Dolayısıyla yapı, çekimli fiildir.

Gabain, “*Eski Türkçe*” adlı çalışmasında söz konusu eklerin kip/zaman eki olduğunu “*Çok sık ve özellikle yazmalarda çekimli fiil şekilleri, ki bunlar çoğunlukla isim değildirler, aynı şekilde çekimli yardımcı fiillerle birleşirler.*” (1979: 61) sözleriyle ifade eder ve bu duruma **biçil-ur bol-ur** (nihayet) ‘biçilmiştir’, **bol-mış bol-gay** ‘olmuş olacak’ örneklerini verir. (1979: 61).

Mehmet Özmen, “*Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine*” adlı çalışmasında *ol-* fiili ile *i-(<er-)* fiilinin Eski Türkçe döneminden beri kullanımına değinmiş, bu iki yardımcı fiil arasındaki yakınlık, benzerlik ve farklılıkları, konuyu ele almış belli başlı kaynak ve çalışmalar ışığında ortaya koymuş ve *ol-* ‘in üzerine geldiği eklerin sıfat-fiil eki mi kip/zaman eki mi olduğunu tartışmıştır:

“*Ol-’in üzerine geldiği eklerin sıfat-fiil veya kip eki olarak kabul edilmesi, sadece yapıyla sınırlı kalmamakta, doğrudan doğruya sözdizimini de etkilemektedir. Üzerine ol- fiili gelen -ar/-er, -maz/-mez, -acak/-ecek, -mış/-miş, -yor ekleri sıfat-fiil eki kabul edildiği takdirde, sıfat-fiil grubu+ol- yapısı ortaya çıkmakta ve bu da cümlelerin özne dışındaki bütün unsurlarının yüklem içerisinde yer alması sonucunu doğurmaktadır. Ekler, kip eki olarak değerlendirildiği takdirde ise, sadece üst üste gelen iki fiil şeklinin yüklem olması söz konusudur.*” (2010: 496).

Özmen, eklerin kökenlerine değil işlevlerine bakmak gerektiğini belirttikten sonra bu eklerin sıfat-fiil eki değil, kip/zaman eki olduğu kanaatine varır:

“*Dolayısıyla, burada ol- fiilinin görevi, üstüne geldiği isim unsurunu fiilleştirmek değil, zaten fiil olan bir unsurun üzerine ikinci, üçüncü fiil çekim ekinin gelmesine vesile olmaktan ibarettir. Ol- fiili, üzerine geldiği fiil şekline bağlı cümle öğeleriyle değil, bizzat üzerine geldiği çekimli fiille ilgilidir. Ol- üzerine geldiği fiil şekliyle birlikte fiil+fiil çekim eki+ol-+fiil çekim eki biçiminde bir anlam birimi oluşturmakta, zaman ve görünüş ilişkisini, asıl fiil, ol- yardımcı fiili ve bunların üzerlerine gelen fiil çekim ekleri birlikte oluşturmaktadır.*” (Özmen, 2010: 498).

Delice, söz konusu yapıyı *kiplik+yardımcı fiil* kalıbıyla formüle eder (2008: 70). Burada kiplik terimiyle kip/zamanı işaretleyen biçimbirimlerin ana fiilde kılınmış bildirmesi anlatılmaktadır: “*Fiil öbeklerinde kip göstergesi yardımcı fiilin üzerine gelir; ancak, bu yapıda asıl fiilin üzerine yine kip ekleri de gelebilir. Asıl fiile gelen kip ekleri asıl fiilin gerçekte kipini değil kılınışını-yani, asıl fiilin başlama, sürerlilik ve bitiş ifadesini-gösterir.*” (Delice, 2007: 26).

Öte yandan Delice, “*Türkçenin Öncül Ekliliği ve Türkçede Öncül Ek Taşıyan yapılar*” adlı çalışmasında ise söz konusu ekleri *ol-* fiilinden önce gelmiş olmaları dolayısıyla *öncül*, *ol-* fiilini yardımcı fiile dönüştürme işlevinden dolayı da *bütünleşik ek* diye tanımlar: “*Bu yazıda ise [asıl fiil / yardımcı fiil] yapısında asıl fiile ulanmış olarak kullanılan eklerin hepsi, ikinci fiili yardımcı fiile dönüştüren ve bu dönüşümü sağlarken de asıl fiile, yardımcı fiile dönüştürdüğü fiille birlikte çeşitli kip anlamları katan öncül ve bütünleşik ekler olarak değerlendirilecektir. -mİş bulun-, -AcAk ol- / -*

AcAk gibi ol-, -(I)p dur-, -Iver-, -Ayaz-, -Akal- gibi [bütünleşik ek+fiil = yardımcı fiil] yapısında kullanılan ekler ve kullanılış şekilleri -tespit edilebildiği kadarıyla şöyle gösterilebilir.” (Delice, 2009: 712).

Gülşah Bulut, *Tarihî Türkiye Türkçesinde Perifrastik Fiil Yapıları (olmak Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekim Yapıları)* adlı yüksek lisans tezinde sıfat-fiil eklerinin işlevlerini göz önüne alarak bu eklerle sıfat-fiil eki demenin doğru olmadığını belirtir: “Bugüne kadar yapılmış çalışmaların çoğunda, olmak yardımcı fiilinden önce ana fiile getirilen biçimbirimlerin sıfat-fiil ekleri olduğu söylenmiştir... Bu görüşe katılmamız mümkün değildir. Çünkü sıfat-fiiller esasında bağımlı biçimbirimlerdir ve kendisinden sonra gelen bir ismin (yüzey yapıda da derin yapıda da olabilir) bir niteliğini ortaya koyar. Her ne kadar sıfat-fiiller de kendi iç yapılarında zaman, kip ve görünüş işlevi taşıyalar da, cümlelerin ifade ettiği yargı olmak yardımcı fiili üzerine gelen eklerle sonlanır.” (Bulut, 2014: 96)

Bulut, kip/zaman eki olarak değerlendirdiği bu biçimbirimlere standart kip/zaman işlev ve kullanımı taşımadıkları için kesin bir dille bağımsız kip/zaman ekidir, demekten de kaçınır: “Bu işaretleyicileri buldukları konum itibarıyla, sıfat-fiil ile bağımsız zaman, görünüş, kip işaretleyicilerinin arasında bir yerde düşünebiliriz.” (Bulut, 2014: 96)

Kononov, birleşik fiilde ‘ilk kısım’ dediği ol- fiilinden önceki kısmı, çatı ve kip/zaman taşıyan fiil olarak değerlendirir: “İlk kısım: haber kipinin basit şekillerinin temeli, ...fiil temelinin işaret ettiği hareketin veya halin çatı ve zamanını ifade eder.” (1958: 212).

Bu görüşü benimseyenler ol- fiilinden önceki yapıyı, kip/zaman eki almış çekimli fiil olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede daha çok, kip/zaman ekinin zaman çizgisindeki işaretlemeleri üzerinde durulmuş, işlevlerine değinilmiştir.

Değerlendirme

-AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz ekleri ‘eşzamandalık’ (Hirik, 2017: 220, 221) gösteren eklerdir. Yani bu ekler, Türkiye Türkçesinde eş zamanlı olarak hem sıfat-fiil hem kip/zaman eki hem de yapım eki olarak kullanılmaktadır. Yapım eki olarak kullanımları, diğer kullanımlarından daha belirgin ve ayırt edicidir. Sıfat-fiil ekleri, en temel tanımıyla fiillere gelerek onları sığara dönüştüren eklerdir. Sıfat-fiil eki mi kip/zaman eki mi oldukları ise daha çok sözdizimsel yapıyla anlaşılacak bir durumdur. Dolayısıyla bu ekleri bünyesinde buldukları sözdizimsel yapıyla düşünmek ve buna göre adlandırmak gerekmektedir. Sıfat-fiil eki olmayan -yor, -MAktA ve -DI kip/zaman ekleri de benzer şekilde ol- fiiliyle birleşik fiiller kurar (gitmekte ol-, biliyor ol-, uğradı ol- vb.). Bunlar, sıfat-fiil eki olarak da kullanılan ekleri anlamamızda ve ayırt etmemizde yol gösterici olacaktır. Bir başka ifadeyle benzer kullanımlarından dolayı kip/zaman ekli -yor ol-, -MAktA ol- ve -DI ol- birleşikleri, -AcAk ol-, -mİş ol-, -r, -Ar / -mAz ol- birleşiklerinin sıfat-fiil eki mi kip/zaman eki mi barındırdığına dair bize bir fikir verecektir.

Sıfat-fiiller, sözdizimsel olarak sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu veya birleşik fiil kuruluşlarında yer alır. Bu kullanımlara baktığımızda derin yapıda da olsa sıfatı oldukları bir ismin varlığı söz konusudur. Ancak bitirme, öncelik(-miş ol-/bulun-; -DI ol-); alışkanlık, başlama(-r, -Ar / -mAz ol-); davranma, niyet (-AcAk ol-), sürerlik (-yor ol-) anlatan birleşik fiillerde sıfatın ve nitelediği ismin varlığı, dolayısıyla eklerin sıfat yapma özelliği söz konusu değildir. Bu yapılardan bağımsız olarak aynı biçimsel sözdizim kalıbını kullanan sıfat-fiillerle kurulmuş birleşik fiillerde sıfat-fiil, adlanmış sıfat olarak kendi anlamsal karşılığını anlatır. “Bu kadar emeğe rağmen adınız işini yapmamış oldu.” (işini yapmamış kimse). Burdaki -mİş ol- (sıfat-fiil eki ol-) yapısı ile öncelik anlatan -mİş ol- (kip/zaman eki ol-) yapısı eş yapıdadır; ancak, birindeki ek sıfat-fiil eki, diğerindeki kip/zaman ekidir. Aynı durum, diğer kip/zaman eki olarak kullanılan sıfat-fiil ekler için de mümkündür. Buradan hareketle Türkiye Türkçesinde ana fiil+-AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz+ol=birleşik fiil ortak yapısına sahip iki tür birleşik fiil vardır, diyebiliriz. Bunlar, şeklen aynı ekleri almış ana fiil+sıfat-fiil eki / ol-= birleşik fiil ve ana fiil+kip/zaman eki=birleşik fiil şeklinde biri diğerinden farklı iki ayrı yapıdır. Bunların farkı ortaya konulduğu zaman yukarıdaki görüş ayrılıkları da giderilmiş

olacaktır. Göz önünde bulundurulması gereken ilk husus Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil ekleri ile kip/zaman eklerinin ulandığı biçimbirimlerin aynı kalıbı kullanarak *ol-* fiiliyle birleşik fiiller yaptığıdır. Yapısal bir ortaklık taşıyan, biçimsel hiçbir farkı bulunmayan bu birleşik fiiller işlev ve anlam boyutuyla ayrı ayrı yapılardır. *Bir ülke bunları yapmakla batmış olmaz.* Cümlesinde *-miş* eki sıfat-fiil ekidir ve eklendiği fiil adlaşmış sıfattır (*batmış ülke*). *Bir kere her şeyi anlatmış olduk.* Bu cümlede ise *-miş* biçimbirimi kip/zaman ekidir ve adlaşmış bir sıfata değil, olmuş bitmiş ve pişmanlık duyulmuş bir eyleme işaret etmektedir. Burada *bir kere her şeyi anlatmış (kişiler) olduk,* şeklinde *-miş* ekinin sıfat-fiil eki olduğunu gösterecek şekilde bir biçimsel ve anlamsal tamamlama yapılabilir. Bu durumda da doğru fakat, *bir kere anlatmış olduk,* cümlesindeki pişmanlığı anlatmayan başka bir kullanım söz konusudur.

a. *Ana Fiil+Sıfat-Fiil Eki / Ol- = Birleşik Fiil Yapısı*

Bu yapıya sahip birleşik fiiller, sıfat-fiil eki barındırır ve aşağıda verilen birkaç örnekten de anlaşılacağı üzere çok da işlek olmayan bir kullanım alanına sahiptir. Aşağıdaki cümleler, sıfat fiillerle kurulan birleşik fiil yapısını örneklemektedir:

Bu işin sonunda kimse zarar görmedi, sadece sen *güvenilmez oldun.* (güvenilmez kimse)

Erken davransam da her defasında *gecikmiş oluyordum.* (gecikmiş kimse)

Bu ikisi, köye kadar bizim için *binecek olmuştu.* (binecek hayvan).

Bu şekilde oluşturulmuş fiiller, işlek kullanıma sahip olmasa da birleşik fiilde sıfat-fiil ekini örneklemesi bakımından açıklayıcıdır.

b. *Ana Fiil+Kip/Zaman Eki = Birleşik Fiil Yapısı*

Bu kuruluştaki birleşik fiillerde ana fiil kip/zaman eki almıştır. Bunlar, sıfat-fiilli birleşik fiillere göre daha yaygın kullanıma sahiptir. Söz konusu biçimbirimler, *bitirme*, *öncelik(-miş ol-/bulun-; -DI ol-); alışkanlık*, *başlama(-r, -Ar / -mAz ol-); davranma*, *niyet (-AcAk ol-), sürerlik (-yor ol-, -mAktA ol-)* anlam ilgileriyle birleşik fiilin isim unsurunda yer alırlar. *Başlama fiilleri*, zaman olarak fiilin geçmişte başlayıp devam ettiğini, görünüş olarak da yeni bir alışkanlık veya durum kazanıldığını anlatır (yapar ol-, içer ol-, gelmez ol- vb.). *Bitirme fiilleri* zaman olarak bitmişlik, görünüş olarak da *ol-* fiiline gelen kip/zaman ekine göre 'ihtimal', 'olasılık', 'gereklik', 'yapmacıklık', 'durumunda olmamak' bildirir (yazmış ol-, sormuş ol-, ol-, anlamadı ol- vb.). *Davranma fiilleri*, zaman olarak gelecek, görünüş olarak da 'davranma', 'niyetlenme' bildirirler (kızacak ol-, binecek ol-, satacak ol- vb.). (Ediskun, 1985: 239-243). Aşağıdaki cümlelerde ana fiile gelen ek, kip/zaman eki kaynaklıdır:

Selam *verecek oldu*, kapı kapandı.

Her yıl tatile *gider olmuştuk.*

Son üç aydır evden pek *çıkamaz oldu.*

Gelmeyecektik, bir kere *söz vermiş olduk.*

Bu kullanımları sıfat-fiil ekiyle izah etmek mümkün değildir. Yukarıdaki cümlelerde ana fiil, herhangi bir isim unsuru istememekte, kendisi de herhangi bir sıfat görevi taşımamaktadır. Kip/zaman ekli ana fiil, 'yargı adı' olarak *ol-* fiiline bağlanmıştır. "*Şekilleri aynı olan partisip ekleri ile şekil ve zaman eklerinin fonksiyon bakımından birbirinden kesin olarak ayrıldığını hiçbir zaman hatırdan çıkarmamalıyız. Partisipler nesne, fiil çekimleri hareket ifade ederler. Bir çekimli fiil faile fiilin partisip, yani isim şekli isnat edilmiş gibi bir mana taşımaz; failin hareketi bir fiil olarak yaptığını ifade eder.*" (Ergin, 2009a: 290).

Öte yandan *-yor*, *-mAktA* ve *-DI* ekleri de benzer şekilde kip/zaman eki kaynaklı kullanımı örneklemektedir. Ana fiili *-DI* eki almış fiiller *bitmişlik* (adı tanımadı ol-, kazandı ol-), *-yor* ve *mAktA* almış fiiller şimdi veya gelecekte *sürerlik* anlatır (gidiyor ol-, bakıyor ol-; okumakta ol-

vb.). Aşağıdaki cümlelerde kip/zaman ekli ana fiil, yargının adı olarak *ol-* fiiliyle birleşik fiil yapmıştır:

Yurt dışında *bulunmakta olmamız*, merak konusu olmuştu.

“Uyudun, *uyanamadın olacak.*”(Cahit Sıtkı Tarancı)

Sabırımızı taşıyor, kızınca da adımız *kızdı oluyor.*

Yarın bu saatlerde eve *dönüyor olacağız.*

Bu eklere doğrudan kip/zaman eki demek de eklendiği ana fiilin işlevine bakıldığında yerinde bir tespit olmayacaktır. Çünkü birleşik fiilin isim unsuru oluşturan kip/zaman eki almış bir ana fiil, kip/zaman ekiyle çekimlenmiş normal bir fiile göre birtakım eksiklikler taşımaktadır. Birleşik fiilde ana fiilin bütün şahıslarda çekiminin olmaması bunlardan birisidir. Bu fiillerde şahıs çekimi kabiliyeti sadece *ol-* fiilindedir ve ana fiil çekimi daima üçüncü tekil şahıstır (*-DI* eki diğerlerinden farklı olarak bütün şahıslarda çekimi kendi üzerine alır.). İkinci bir eksiklik ise ana fiilin yargı olarak kendisine ait ögeler oluşturmasının mümkün olmamasıdır. Durumu örneklersek “*Gelecek oldum.*” cümlesinde *gelecek* fiili, sadece üçüncü tekil şahısla *ol-* fiiline bağlanabilmekte, diğer şahısların çekimini kabul etmemektedir. Ayrıca kendisi yüklem bir parçası olduğu için cümlenin muhtemel ögelerini kendi üzerine alamayacaktır. Dolayısıyla birleşik fiilin isim unsurunda yer alan kip/zaman eklerinin ulandığı yapı, bütün şahıslara göre çekimlenememe, tek başına yargı bildirmeme, cümlede ögelerin yöneticisi olmama gibi kısıtlamalar taşır.

Kip/zaman eklerinin normal kullanımlarına göre birtakım sınırlandırmalara maruz kaldıkları ve eklendikleri yapıyla birlikte *ol-* fiiline bağımlı oldukları için söz konusu birleşiklerdeki işleve *kip/zaman eki işlevli kullanım* demek daha isabetli olacaktır. Yani bunlar, birleşik fiilin isim unsuru oluşturan *adlandırılmış yargıdaki* kip/zaman ekleridir.

Sözdiziminde çekimli fiiller (yargı/cümle), isim unsuru olarak da kullanılabilir. Bu durum *ol-* fiiliyle kullanılan çekimli fiillerin isim unsuru olabileceğini göstermektedir. Kaldı ki çekimli fiiller, isim kökenli biçimbirimler barındırmaktadır. Fiil çekiminin aslında isim çekimi olduğu dile getirilmiş bir görüştür. “*İşte bunların dışında kalan şekil ve zaman ekleri aynı zamanda partisip eki oldukları için bunlarla yapılan fiil çekimleri isim menşeli görünmektedir. Şahıs eklerinin şahıs zamiri veya iyelik eki menşeli olması da Türkçede fiil çekiminin isim asıllı olduğunu göstermektedir. Fakat bu menşe meselesi Türkçenin bilinmeyen karanlık devirlerinin içine uzanır. Türkçenin bilinen devirlerinde başlangıçtan beri fiil çekimleri daima fiil çekimleri olarak görünür.*” (Ergin, 2009a: 290). Bu çerçevede düşünüldüğünde *-yor, -mAktA* ve *-DI; -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz* kip/zaman ekleriyle çekimlenmiş ana fiiller, *ol-* fiiline isim unsuru olarak bağlanmaktadır, diyebiliriz.

Çekimli fiillerin isim unsuru olarak kullanılması sözdiziminde birleşik fiilin yapısıyla da sınırlı değildir. Çekimli fiil de ‘*gibi*’, ‘*kadar*’, gibi edatlarla edat grubu kurabilir, yani çekimli fiiller de tıpkı sıfat-fiiller ve diğer isim unsuru olabilecek yapılar gibi kelime grubunda isim unsuru oluşturabilir. Aşağıdaki kullanımlarda çekimli fiillerin ve cümlelerin yükleme isim işlevli bağlandığı görülmektedir:

“Bir girdap derinliğinde *kayboluyor gibiyim.*” (Erdem Bayazıt)

Buraları *görmemiş değiliz.*

Oynamasını bilmeyen gelin, *yerim dar*, dermiş.

“*Bu yaz kitap okuyun.*” derdi.

Bütün bu yaklaşımlardan hareketle *ol-* ile yapılan birleşik fiillerde ana fiilin aldığı ve bu çalışmada ne eki olup olmadığı tartışılan ekler kip/zaman eki kaynaklıdır; ancak, buldukları yapı isimdir, yani *adlandırılmış yargıdır*, diyebiliriz. Karaağaç, bu unsuru daha kapsamlı bir adlandırmayla *cümle* olarak niteler: “*a. Adlarla yapılan karmaşık eylemler:* Bu karmaşık eylem,

olayın adı olan cümleye ad işleme yapılarak, adlara getirilen yardımcı eylemlerle yapılır: [cümle] + [ol-, bulun-]: -mış ol-, -r/-ar ol- ‘alışkanlık ve süreklilik görünüşü’; -mış bulun- ‘öncelik ve farkında olmayış görünüşü’; -r/-ar ol- ‘amaç, hedef görünüşü.’ (2013: 526). Fakat, cümlelerin kapsamı, işlevi, yapısı ve öğeleri göz önüne alındığında çekimli ana fiilden ibaret olan bu yapılara “cümle” yerine “adlandırılmış yargı” demek daha doğru olacaktır.

Ol- yardımcı fiili sadece isimlerle birleşik fiil yapar (yok ol-, kalıcı ol-, pişman ol-, kaybol- vb.). Kip/zaman ekleriyle kurulan birleşik fiillerde de kip/zaman eki almış ana fiil adlandırılmış yargı olarak birleşik fiilin isim unsurudur ve *isim(ana fiil+kip/zaman eki) + yardımcı fiil (ol-/bulun-)* yapısıyla bu kurala uymuş olur.

Sonuç

Ol-, yardımcı fiil olarak isimlerle birlikte birleşik fiiller yapar. *İsim+yardımcı fiil* yapısındaki bu birleşik fiillerin isim unsuru -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz sıfat-fiil eklerini almış ana fiil olabileceği gibi, -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -yor, -mAktA ve -DI kip/zaman eklerini almış yargı adı da olabilmektedir. Türkiye Türkçesinde *ana fiil / ol- = birleşik fiil* yapısında ana fiilin aldığı eklerin sıfat fiil eki mi kip/zaman eki mi olduğu tartışma konusu olmuştur. Aslında Türkiye Türkçesinde *ol-* ile yapılan eş yapıli iki birleşik fiil biçimi söz konusudur. Bunlardan biri ana fiili sıfat-fiil eki almış birleşik fiil, diğeri ana fiili kip/zaman eki almış birleşik fiildir. Sıfat-fiil ekleriyle kurulan birleşik fiiller, kullanımları sık olmasa da, bu tartışmanın dışındadır. Bunların sıfat-fiil eki olduğuna dair bir tereddüt bulunmamaktadır (örneğin “*Burası bize sığınacak oldu.*”, “*sığınacak yer*”). Tartışmaya konu olan yapılar, *öncelik (-mış ol-/bulun-)*, *başlama (-r, -Ar / -mAz ol-)* ve *niyet(-AcAk ol-)* anlatan birleşik fiillerdir. Araştırmacıların bir kısmı, bu fiillerdeki ekleri sıfat-fiil eki, bir kısmı ise kip/zaman eki kabul etmiştir. Bu çalışmayla söz konusu yapıdaki eklerin kip/zaman eklerinin farklı bir işlevini yansıttığı gösterilmeye çalışıldı. Öte yandan eklerin işlevleri, şekil bilgisi ve sözdizimsel ilkeler göz önüne alındığında *ana fiil+kip/zaman eki / ol-* yapısındaki kip/zaman ekinin de *bağımsız kip/zaman eki* kullanımına sahip olmadığı görülür. Bunlar, şahıs çekimi, zaman, yargı gibi birçok açıdan ‘tam ve bağımsız bir kip anlatımı’ taşımamaktadır. Kip/zaman ekinin bulunduğu ana fiil, *adlandırılmış yargı* olup birleşik fiilin isim unsuru olarak kullanılmaktadır. Kısaca ana fiildeki ek, sıfat-fiil eki olmadığı gibi bağımsız bir kip/zaman eki de değildir. Çünkü kip/zaman eki almış ana fiil, tamamlanmış bir yargı olmayıp *ol-* fiiline bağlı/bağımlı bir yargıdır. *AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -yor, -mAktA* ve *-DI* kip/zaman ekleri, eklendikleri biçim birimle birlikte birleşik fiil bünyesinde bir çekim değil, çekim adı anlatır. Bu ekleri barındıran birleşik fiiller, isimlerle kurulan birleşik fiillerle aynı *dizimsel* yapıdadır. Bu, *isim unsuru(ana fiil+kip/zaman eki) +ol-/bulun- yardımcı fiili = birleşik fiil* şeklinde formüle edilebilir.

Kaynakça

- Aktan, Bilal (2016), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aslan, Sema (2012), “Türkiye Türkçesinde *Ol-* Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri”, *Bilig*, S. 63, s. 11-30.
- Banguoğlu, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Bulut, Gülşah (2014), *Tarihî Türkiye Türkçesinde Perifrastik Fiil Yapıları (olmak Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekim Yapıları)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ceritoğlu, Murat (2013), “*Er-* ve *Bol-* Ana Yardımcı Eylemleriyle Oluşturulan Birleşik Eylemlerin Kılınışı Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 4, s. 153-164.
- Delice, H. İbrahim (2007), *Türkçe Sözdizimi*, Ankara: Kitabevi.
- Delice, H. İbrahim (2008), *Sözcük Türleri*, Sivas: Asitan Yayınları.
- Delice, H. İbrahim (2009), “Türkçenin Öncül Ekliliği ve Türkçede Öncül Ek Taşıyan yapılar”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, p. 703-716.

- Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları.
- Ediskun, Haydar (1985), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ercilasun, Ahmet B. (2014), *Kutadgu Bilig Grameri(Fiil)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2009a), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2009b), *Dede Korkut Kitabı II*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ergönenç Akbaba, Dilek (2007), “Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-Fiil Bulunan Birleşik Fiiller”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 83-95.
- Gabain, Annemarie Von (1979), “Eski Türkçe”, Çev. Mehmet Akalın, *Tarihî Türk Şiveleri*, No: 551, s. 31-71, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Gülsevin S. (2016), “-(Y)AcAk Sıfat-Fiil Ekinin Birleşik Yapılardaki Özel Bir İşlevi Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 5/1, s. 178-188.
- Hirik, Erkan (2017), “Türkiye Türkçesinde Eşzamandalık”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED-60*, s. 203-226, Erzurum.
- Karaağaç, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, Leyla (2007), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kononov, A. N. (1958), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi)*, Haz. Mustafa Kaçalın (2011), Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007), *Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar III, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2010), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, A., Toker, M. ve Aşçı U. D. (2016), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Konya: Palet Yayınları.
- Özmen, Mehmet (2010), “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Makaleler*, s. 489-499, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Savran, Hülya (2001), “Bir İsim ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 2001/II, S: 596, s. 140-142.

